

нуючою базою сировини, що передбачає необхідність переорієнтації з експорту сировини на експорт власноруч перетворених ресурсів у високотехнологічну продукцію.

Другий крайній сценарій перезавантаження економіки пов'язаний із вірогідністю залучення через загострення проблем Big Data до управління глобальною економікою технологій Штучного Інтелекту [4], що взагалі може унеможливити явище ринкової конкуренції, перевівши глобальну економіку з ринкової у планову. Однак і такий сценарій перезавантаження потребуватиме від підприємств наявності затребуваної на глобальному рівні унікальної інноваційної пропозиції.

Отже, незалежно від сценарію, яким розвиватиметься економіка України надалі, навіть крайні випадки потребуватимуть запровадження на рівні окремого підприємства концепції інноваційного розвитку на нелокальних засадах, що вимагатиме від нього запровадження «чотирьохвимірною способу мислення» і повної «мобілізації» власних ресурсів. Інтелектуальні ресурси слід поєднувати з існуючою сировинною базою в бік створення високотехнологічної продукції, на яку існуватиме у майбутньому попит за кордоном.

Література

1. Хель И. Из чего могло бы состоять пространство-время? / Илья Хель // Новости высоких технологий, Hi-News.ru. - 15 Ноября 2015. — Режим доступа : <http://hi-news.ru/research-development/iz-chego-moglo-by-sostoyat-prostranstvo-vremya.html>.

2. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015—2020 роки) і довгостроковий (2020—2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський // Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. — К. : НТУУ «КПІ», 2015. — 136 с.

3. Юдина Н. В. Антикризисные маркетинговые инструменты инновационного развития предприятий // Маркетинг и финансы. — 2014. — Т. 1. — С. 60—72.

4. Юдина Н. В. Футурология интернет-пространства // Маркетинг услуг. — 2014. — Т. 4. — С. 264—277.

УДК 303.101

Галина ЮРЧИК*

ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ «ПАРАДЕРЖАВИ»

ТЕНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ «ПАРАГОСУДАРСТВА»

SHADOW ECONOMY IN UKRAINE AS BASIS OF FORMING PSEUDO-STATE

Анотація. Досліджено сутність та основні чинники тінізації економіки в Україні. Проаналізовано масштаби та тенденції тінізації національної економіки. Узагальнено соціально-економічні наслідки тінізації економіки для різних суб'єктів господарської та трудової діяльності. Обґрунтовано основні передумови та напрями детинізації економіки України.

Аннотация. Исследована сущность и основные факторы тенизации экономики в Украине. Проанализированы масштабы и тенденции тенизации национальной экономики. Обобщено социально-экономические последствия тенизации экономики для различных субъектов хозяйственной и трудовой деятельности. Обоснованы основные предпосылки и направления детенизации экономики Украины.

Abstract. The essence and main factors of shadow economy in Ukraine. Analyzed the scale and trends of shadowing the national economy. Overview socio—economic effects of the shadow economy for a variety of economic and employment. Grounded main conditions and areas of shadow economy of Ukraine.

Тіньова економіка та зайнятість притаманна усім країнам не залежно від моделі та рівня їх соціально-економічного розвитку. Практика свідчить, що допоки держава в той чи той правовий спосіб впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, фіскальної, грошово-кредитної, валютної політики, доти існуватиме тіньова економічна діяльність (змінюються лише її

* ЮРЧИК Галина Миколаївна / Галина ЮРЧИК / Galina URCHIK — к.е.н., доцент кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування, e—mail: urchikgalua@ukr.net

масштаби, а також механізми взаємодії з легальною економікою). Беззаперечно, тінізація економіки є гальмом розвитку держави, зростання соціальних стандартів життя. Більше того, латентні процеси в економічній і соціально-трудо­вій сфері під­ривають правові основи існування держави, формують так звану «паралельну» державу («парадержаву»).

Україна, на жаль, належить до групи країн з високим рівнем тінізації економічної діяльності, що загрожує її соціально-економічній безпеці. З огляду на це, дослідження масштабів і чинників тінізації національної економіки є, беззаперечно, актуальними.

У різних країнах наводиться низка поліаспектних трактувань поняття «тіньова економіка», серед яких: неформальна, нелегальна, неофіційна, паралельна, незадекларована, прихована, «чорна». Така суттєва кількість визначень свідчить про те, що немає єдиного розуміння сутності тінізації економічної діяльності. Загалом, результати узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «тіньова економіка» (табл. 1) свідчить про те, що попри їх різноманіття, все ж більшість авторів сходяться на тому, що визначальними характеристиками тіньової економіки є:

- офіційна незареєстрованість;
- неконтрольованість;
- перебування поза системою статистичного обліку;
- перебування поза оподаткуванням;
- тяжіння до незаконної (злочинної, кримінальної) діяльності.

Таблиця 1

АВТОРСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА»

Вчений	Трактування сутності тіньової економіки
<i>Вітчизняні науковці</i>	
О. Турчинов	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.
В. Попович	Такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко небезпечніших злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали носити споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу у всіх сферах цивільно-правових, організаційно регулятивних і суспільно-економічних відносин
О. Ярмоленко	Фактично неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг
Н. Мушинська	Діяльність юридичних і фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою
Ю. Ванькович	Вид економічної діяльності, який статистично не обліковується, приховується від держави та офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка
О. Носова	Системне явище господарювання асоціальної природи, що притаманне країнам з будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональність
О. Базилінська	Економічні процеси, що приховуються їх учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі офіційною державною статистикою
<i>Зарубіжні науковці</i>	
А. Френз	Діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг; її компоненти — прихована діяльність само зайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково
П. Гутманн	Будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою, а її основні складові: нелегальна, прихована, неформальна
Б. Контіні	«невидима» діяльність, яка враховує незаконну діяльність.
Д. Кассел	Будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, але не враховується в її ВВП; не обліковане створення цінностей
А. Олейнік	Сфера, в якій економічна діяльність здійснюється поза законом, тобто оборудки, здійснюються без дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності

Дієва державна політика щодо детінізації економіки потребує визначення основних причин її тінізації. Загалом, дослідження та узагальнення існуючих підходів до визначення чинників тінізації економічної діяльності дає право стверджувати про переважання фіскальної складової у визначенні найвагоміших причин тінізації економіки (табл. 2). Тобто, прийняття рішення про здійснення господарської діяльності в тіньовому секторі економіки суб'єкти ринкової економіки в Україні приймають, головним чином, через податковий тягар і недосконалість нормативно-правової системи. Крім того, більшість науковців серед основних причин тінізації національної економіки вбачають корупцію, неналежну діяльність контролюючих органів, надмірне регулювання підприємницького сектору, діяльність і лобізм кримінальних структур. Тобто, можна констатувати, що кореневою першопричиною формування тіньового сектору економіки є наявні вимоги та обмеження, які висувуються державою до суб'єктів економічної діяльності.

Ряд дослідників обґрунтовують рівень тінізації економіки, який можна вважати нормою, на рівні 5—10 % ВВП. У той же час частка тіньового сектору понад 30 % ВВП вважається критичною для безпеки соціально-економічного розвитку держави [1].

Таблиця 2

ПРИЧИНИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Автор	Причини тінізації економіки
Приварникова І., Степанюк К	<ul style="list-style-type: none"> ➤ криза фінансової системи; ➤ високі ставки і складний механізм розрахунку податків; ➤ установлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; ➤ прагнення підприємців одержати надприбутки за рахунок ухилення від органів державного управління; ➤ взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами
Варналій З.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ відсутність сформованої інституційної бази економічної політики; ➤ неефективність управління державною власністю і захисту прав власників; ➤ системні вади податкової системи; ➤ незбалансованість державної регуляторної політики; ➤ недосконалість бюджетної політики; ➤ деформація структури зайнятості; ➤ недоліки у діяльності судової влади; ➤ зловживання монопольним (домінуючим) становищем цінового характеру; ➤ корупція
В. Басаргин, В. Яковлев	<ul style="list-style-type: none"> ➤ нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформулювати цивілізовану соціально орієнтовану ринкову господарську систему; ➤ видатки і грубі прорахунки в політиці ринкового реформування; ➤ ірраціональне відсторонення держави від публічно-правового регулювання економічних відносин в умовах становлення ринку, тривале збереження в цій сфері правового вакууму; ➤ правовий нігілізм у суспільстві, невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої та законослухняної діяльності в умовах формування ринкових відносин; ➤ низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; ➤ прорахунки у діяльності правоохоронних органів; ➤ цілеспрямована діяльність злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки свої специфічні корпоративні інтереси
Васенко В., Гребіник В.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ стихійний характер розвитку ринкової економіки; ➤ нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів; ➤ інфляційні процеси; ➤ несприятливі умови для функціонування підприємництва
Харко Д.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ надмірне податкове навантаження та нерівномірне його розподілення на платників податків; ➤ низький рівень податкової дисципліни; ➤ значна кількість пільг яка зменшує кількість платників податків; ➤ надмірне регулювання підприємницької діяльності; ➤ відсутність адекватних до ринкових умов «правил гри» для підприємців внаслідок лобіювання під час законодавчого процесу корпоративних інтересів; ➤ інтенсивне «впливання» в офіційний сектор грошової маси кримінального походження
Гринів Л., Кічурчак М	<ul style="list-style-type: none"> ➤ нестабільність податкового законодавства; ➤ високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження; ➤ низький рівень податкової дисципліни; ➤ надмірне регулювання підприємницької діяльності; ➤ низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки; ➤ корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування; ➤ правова незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань з боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування; ➤ недостатньо прозора процедура приватизації державного майна

За даними дослідження Ф. Шнайдера, у 2013 р. розмір тіньової економіки в Європі досягне оцінки в 2,15 трлн євро, що складає 18,5 % від усієї економічної діяльності ЄС. Майже дві третини європейської тіньової економіки зосереджено в п'яти найбільших європейських країнах — Німеччині, Франції, Італії, Іспанії і Великобританії. В Австрії та Швейцарії тіньова економіка дорівнює приблизно 7—8 % офіційного ВВП цих країн. Високим порівняно із середнім по ЄС залишається розмір тіньової економіки в Греції — 24 % ВВП. У Болгарії, Хорватії, Литві та Естонії тіньова економіка сягає 30 % розміру офіційної економіки [3]. Україна за оцінками експертів стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки.

За різними оцінками рівень тінізації економіки України складає від 16,0 до 48,0 % (2011 р.). Показово, що з 2013 р. спостерігається чітка тенденція щодо зростання масштабів тіньового сектору економіки в Україні. При цьому за перший квартал 2015 р. частка «тіні» за різними методами варіювала від 35,0 до 56,0 % до ВВП. Таким чином, значний масштаб латентної економічної діяльності в Україні, що перевищує критичний рівень (30 %), є загрозою існуванню держави, утворює свого роду «парадержаву». Адже тінізація економіки на рівні 50 і більше відсотки фактично вказує на некерованість з боку держави економічної діяльності суб'єктів, що в сукупності створюють половину офіційного ВВП.

Таблиця 2

ОЦІНКА ЧАСТКИ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, % ДО ВВП

Роки	Оцінка за методикою Держстату	Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот»	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Метод сукупного попиту — сукупної пропозиції	Оцінка проф. Фрідріха Шнайдера	Інтегральний показник
2004	18,9	33,5	28,0	29,5	25,0	39,0	49,0	—
2005	18,1	46,5	28,0	25,0	24,0	37,0	48,0	—
2006	17,3	40,5	27,5	24,5	23,5	33,5	47,0	—
2007	15,5	38,0	27,0	26,0	24,0	34,5	47,0	—
2008	15,1	40,0	26,0	38,0	30,0	35,5	46,0	—
2009	16,1	45,0	35,0	40,5	31,0	30,0	46,0	—
2010	16,5	44,0	37,0	30,0	30,0	33,0	45,0	38
2011	16,0	48,0	29,0	26,0	25,0	34,0	44,1	34
2012	—	46,0	29,0	24,0	27,0	—	—	34
2013	—	51,0	30,0	24,0	27,0	—	—	35
2014	—	58,0	39,0	33,0	31,0	—	—	41
2015 (I кв.)	—	56,0	38,0	35,0	50,0	—	—	47

Джерело: узагальнено автором за [2, 3].

Безумовно, тіньова економіка є суспільним явищем, наслідки якого є переважно негативними. Зокрема, зайняті в «тіні» перебувають поза системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, а відтак не можуть претендувати (або ж лише в мінімальному розмірі) на соціальні виплати у разі настання відповідних страхових випадків (хвороба, безробіття, досягнення пенсійного віку, нещасний випадок на виробництві). Проте, достатньо значимим мотивом для латентної трудової діяльності для працівників є отримання вищого трудового доходу внаслідок його не оподаткування. В той же час, попри зменшення фіскального навантаження на суб'єктів тіньової економічної діяльності, відповідні суб'єкти постійно ризикують бути виявленими та притягнутими до відповідальності. Однак, найбільшим суспільним злом тіньова економіка є для держави. Адже, тінізація економічної діяльності підриває не лише правові, але і фінансові основи існування держави, обмежує її можливості щодо належного соціального захисту громадян, сприяє діяльності та незаконному збагаченню різного роду кримінальних структур (рис. 1).

Існує широкий спектр стратегій детінізації економіки — від жорстко репресивних до ринкових. Адже за будь-яких обставин тіньова економіка — це втеча від законів, що потребує жорсткого контролю за їх дотриманням на всіх рівнях влади. З іншого боку, втеча від законів є свідченням їх недосконалості, того що вони не виконують функцію захисту інтересів громадян. З урахуванням такого двоякого підходу, вважаємо, що детінізація економіки потребує узгоджених зусиль держа-

ви у багатьох сферах державної політики та повинна містити дві взаємоузгоджені складові: адміністративну і мотиваційну.

Щодо адміністративної складової, то вона повинна передбачати кроки в сторону посилення контролю за прозорістю адміністрування податків, укладення трудових угод.

Рис. 1. Наслідки існування тіньової економіки в розрізі суб'єктів господарської та трудової діяльності

У той же час, потрібно зробити наголос на «м'яку» трансформацію, суть якої — в застосуванні методів мотиваційного переходу підприємців у легальну сферу. Не можна не враховувати, що зменшення тіньового сектору винятково шляхом силових обмежувальних дій може привести до соціального вибуху.

Таким чином, фундаментальне розв'язання проблеми тіньової економіки можливе лише в контексті загального реформування економіки, усунення причин, які спонукають населення звертатися до тіньових схем економічної діяльності. Тому, мотиваційна складова детінізації повинна передбачати поступове зниження податкового навантаження, спрощення законодавства щодо регулювання економічної діяльності, обмеження монопольної поведінки в усіх сферах економіки. Крім того, у пакет відповідних заходів потрібно ввести жорстку боротьбу з корупцією у владних структурах одночасно з покращенням якості державних послуг.

Література

1. Кучеренко С. Інтегральна оцінка рівня тіньової економіки [Електронний ресурс] / С. Кучеренко, В. Шавлак // Режим доступу: http://confiaprv.at.ua/publ/konf_23_24_05_2013_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/integralna_ocinka_rivnja_tinovoji_ekonomiki/65—1—0—2438..
2. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) — Режим доступу: <http://icps.com.ua/>
3. Тенденції тіньової економіки в Україні (I квартал 2015 року) [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. — Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Download?id
4. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Kearney. — Режим доступу: https://www.atkearney.com/financial—institutions/featured—article/—/asset_publisher/j8I-ucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192.